

HAMVAS BÉLA

A HÁBORÚ NAGYSÁGA ÉS AZ EMBER KICSINYSÉGE OROSZORSZÁGI FELJEGYZÉSEK

1.

A háború még ki sem tört, arcát már megmutatta. Néhány vak hírre pánik támadt és mindenki a boltba rohant. Voltak, akik négy mázsa cukrot vettek, mások inkább lisztet vagy teát, rizst, vagy kávé, zsírt, törött borsot és szappant. Mindenki azt hitte, hogy e roham, ha nem is éppen morális, de legalább józan. A helyzet érettnek látszott arra, hogy az éléskamrát színültig töltsék. Arra senki sem gondolt, hogy huszonöt kiló fahéj birtokában is éhen lehet halni. Elég kevesen voltak, akik számottevő beszerzést tudtak eszközölni. Olyan ember pedig, aki életszükségletének valamennyi cikkét évekre biztosítani tudta volna, egyáltalán nem volt egy sem. A nagyarányú biztosító bevásárlásnak praktikusán semmi értelme sem volt. De a biztosítást nem is a józanság parancsolta. Nem ösztön volt ez, nem érdek, nem számítás, nem szenvedély. Haszontalan volt, vak, ostoba és neveltséges. De a hisztériában feltűnt a háború arca: a rettegés.

A rettegés, mondja Keyserling, az emberen uralkodó egyik ős Hatalom neve. Nem érzés, nem gondolat, nem meggondolás, nem érzelem. A rettegésnek, az Ur-Angst-nak ezenkívül a halálfélelemhez sincs semmi köze. A pánik napjaiban ez kézzelfoghatóan tapasztalható volt. Senki sem azért halmozott, mert életét féltette. Sokkal inkább azért, mert félt az élettől. Az Ur-Angst nem halál, hanem életfélelem. Tökéletesen és teljesen negatív, ezért nincs benne semmi értelem, semmi józanság, semmi realitás, semmi egészség, semmi morál, semmi szépség, semmi komolyság. Még csak pathologia sincs. Nem gondolja meg, hogy mi az, amire leginkább szüksége van és lesz, milyen mennyiségben, mennyi időre. Elementáris módon kitör belőle az a rettegés, amely nem lát és nem hall maga körül semmit, mert az ős Hatalom beleibe markol és megrázza. Rettegését azzal a botor tudattal magyarázza és mentegeti, hogy a kamra tele van, s így nincs semmi baj. Biztosítja magát. De nem a halál ellen, hanem egy élet ellen, ahol majd számolnia kell az élet egész nehézségével, a szükséggel, a hiányokkal, a lemondással. Megriad az élettől, amely valóban élet, nem pedig a fotójben csücsülni, zsebében a kamrakulccsal és arra gondolni, hogy van háromszáznegyvennégy doboz szardíniája. Biztosítja magát a lét ellen, amely az emberi existencia fenyegetett és elvetélt voltát egész súlyában és nagyságában eléje viszi és életének végtelen törekénységére és kiszolgáltatott voltára fel kell eszmélnie.

A pánik sötét démonikus állapotában nem a halál arca tűnt elő, hanem a gyenge, hitvány és gyáva emberé, akiből hiányzik a hit, a bátorság és a nyugalom, hogy átküzdi magát, bármi lesz is: megyek és majd meglátjuk, mi lesz. A pánik embere nem bízik önmagában, sem embertársában, sem államában, sem a Gondviselésben. Félőrrülten támolycog boltról boltra, hogy a fenyegető holnap elől elrejtőzzék. A jövő, mint vészjósló sötétség nyílik meg előtte. S nem érzi, hogy az idegbeteg vízióban egy csepp valóság sincs: az ős Rettegés nevű Hatalom bűvölete.

A pánik pszichológiai titka: elzárkózni. Az egész emberi sorsot leegyszerűsíteni a kamraszükségletekre és a táplálkozásra, itt megtenni a kellő intézkedéseket és abban az illúzióban lebegni, hogy most már minden jól van.

A legjobb lenne bombabiztos spájz, ahová be lehetne zárkózni és csak akkor kijönni, amikor a békét aláírták. Ez lenne az élet maradéktalan megoldása. Ez jelzi, hogy a háború kitörése pillanatában az emberiség hol állt, mit gondolt, mit érzett, milyen Hatalmakat szolgált és milyen életet élt.

2.

Aki ebből a légkörből kiesik és a tényleges, aktív, aktuális, reális háborúba lép, az hosszabb, vagy rövidebb ideig tartó, de igen heves válságon esik át. Ezt a válságot kivétel nélkül minden katona átéli, aki a háborúban részt vett és az ellenség közelében elég ideig tartózkodott ahhoz, hogy a válság eredménye benne megszilárdulhatott, sőt határozott magatartássá lehetett. Ettől a pillanattól kezdve a katona az anyaországbelitől ezen az igen lényeges ponton elvált. És ez az a pont, ahol ketten egymást

már nem értik. Az anyaországbelit a frontkatonától alapvető módon elválasztja és életük egész tartamára el is fogja választani, hogy az anyaországbeli a katonát nem érti többé. Miért? Mert a katona az ősi Rettegés nevű Hatalom bővületéből kiszabadult. Az otthoni ember alapvető magatartása az életben: az Ur-Angst; a katona alapvető magatartása, hogy az élettől nem retteg. Mindennemű biztosításból kilépett, a kamra-világszemlélet belőle eltűnt, a bombabiztos spájz ideálja értelmét veszítette.

Az a pillanat, amikor a katona életében e mérhetetlenül jelentékeny existenciális fordulat megtörténik, olyan minden egyebet meghaladóan érdekes, hogy méltó azt mozzanatról mozzanatra követni:

először, – az anyaországbeli rettegése is, a fronthatangulat is csaknem kivétel nélkül mindenkiben kollektív és tudattalan; az igen nagy többségben sem az egyik, sem a másik soha nem is válik tudatossá;

másodszor, – a frontra kerülő katona a háborúval való legelső komoly érintkezésekor a rettegésből kollektíven kilép; ez a tűzkeresztség értelme;

harmadszor, – a katona azzal, hogy az Én biztosításának bonyolult praktikáját feladja, illetve, hogy a háború a katonát ebből a biztosításból kitepi, az egyetlen lépéssel az anyaországbeli fölé nő; existenciális rangban eggyel magasabbat foglal el;

negyedszer, – ezt az emberi értékangot a katona, ha tudattalanul is, de egész nagyságában átéli, az anyaországbeli fölött való előnyét egyetlen pillanatra sem felejt el és nem hajlandó sem elfelejteni, sem feladni; ettől a pillanattól kezdve ő a több;

ötödször, – a front kollektív hangulatának legveszedelmesebbike: a katona az ellenséget emberileg közelebb érzi, mint az anyaországbelit; bizonyos szélső esetekben a katona az ellenséges katonával együtt közösségben él, mert existenciális rangban vele azonos fokon áll és az anyaországbelivel szembe fordul; ez az állapot, természetesen, éppen olyan tudattalan, mint az egész folyamat.

3.

(A TŰZKERESZTSÉG TÖMEGLÉLEKTANA.)

A legelső füttyülő golyó, a közelben robbanó legelső tüzérségi lövedék, vagy repülőbomba a katonát minden eddigi élményétől, egész eddigi életétől radikálisan, egyetlen pillanat alatt és brutálisan eltépi. A tűzkeresztség első perce éppen ezért semmi egyéb, mint a vákuum-élmény. Tökéletesen egyedül vagyok, mindenkitől elszakadtan, önmagam múltjától éppen úgy, mint a legközelebb álló embertől, senki sem segít rajtam, semmibe nem kapaszkodhatok, teljesen és visszavonhatatlanul magamra vagyok utalva. Űrben vagyok és mindaz, amit eddig éltem, rólam szempillantás alatt leszakadt.

A vákuum élménye alig több, mint egy-két perc. A tiszt vezényszava, a parancsnok hangja felrázza. Minden erejét megfeszíti, hogy ebből az irtózatosságból kijusson. A legalkalmasabb út ehhez: azt tenni, amit a többi. Újra belépni a kollektívumba. A parancsnak engedelmessé válni. A katona a tűzkeresztségig az anyaország kollektívumában él. Még akkor is, ha hivatásos katona. Attól kezdve, hogy az ellenség tüzebe került, igazi katona lett, mert a kollektívum számára már a hadsereg. Mindez nem időben játszódik le, hanem a tudattalan értelmek időtlen és abszolút mélységében.

Azt az existenciális lépést, amelyet a katona az űrből való felelősségének pillanatában kollektíven, a tiszt parancsára tesz, mikor a küzdelmet az ellenséggel felveszi, úgy kell hívni, hogy: a személyes Én bevetése.

A személyes Én bevetése az a mozzanat, amely az Ur-Angst-al szemben áll és amely az Ur-Angst-ból való kitaláztatást jelenti. Ez az existenciális rang, amit a katona elért, amikor a harcot felvette és önmaga létét a harcban kockára vetette. Ez az a mindennél fontosabb emelkedés, amellyel az anyaországbeli kamra-világszemlélete fölé emelkedik. Ez az előny, amit nem felejt el egyetlen pillanatra sem és nem is hajlandó elfelejteni. Ez az a perc, amikor az Én anyagi biztosításának bonyolult praktikáját feladja. Énjét nem biztosítja többé, nem retteg, hanem éppen ellenkezőleg: Énjét az életbe bevetette.

4.

A fentiekhez, hogy minden félreértés ki legyen zárva, néhány magyarázó megjegyzést kell fűzni. A tűzkeresztség döntő mozzanatának kellős közepében úgynevezett bátorságról szó sincs. A bátorság, amelyet az anyaországbeliek emlegetnek, lélektanilag valótlan. Irodalom. Minden katona fél. A harc megindulásakor fél, harc közben fél, egy-egy hírré megrezzen, ha sejtelve támad, megborzong. Ez a félelem azonban semmi rokonságot sem tart az Ur-Angst-al. A rettegés ezzel a félelemmel soha, még kivételesen sem téveszthető össze.

A könnyebbség kedvéért jó, ha az ember a gyávaságnak kétféle módját különbözteti meg.

Az első fajta az, amikor a személyes Én bevetése mindössze látszat, a katona azonban ténylegesen és reálisan önmagát nem vetette be. Kényszerből ugyan úgy cselekszik, mint a többi, de ha van rá mód, elrejtőzik, magát a harcból kivonja, betegséget mímel. Ez a szimuláns. Ez a gyáva. Ez a morálisan gyáva, mert a bevetés látszata mögött morális visszavonulás rejtőzik. Bajtársait morálisan cserbenhagyja, a maga bőrét menti és visszavonul.

A morális gyávaság katonák között aránylag ritka. Mivel ennek az embernek mindenkitől elütő egzisztenciális szaga van, a katonai kollektívum azonnal felismeri, számon tartja és izolálja. Az ilyen embert önmagából ki is veti. Lenézi, megveti, alacsonyabb rendűségét vele érezteti. Amikor az ilyen ember a csapatból végre kiválik, az egész közösség megvilágosodik és megkönnyebbül.

A második fajta gyávaság: a pszichológiai gyávaság. Az ember önmagához, annak ellenére, hogy halálfélelemben van, teljesen hű marad. Nem ritka az olyan eset, hogy a katona így szól: nem tudom mi van ma velem, félek, – és a káromkodást természetesen nem mulasztja el, mert ez a feloldás. A többi tudomásul veszi, mert tudja, hogy ez így van. Az ember néha ideges. Majd elmúlik. Visszavonulásról szó sincs. Az, aki csak pszichológiailag fél, Én-jét éppen úgy beveti, legfeljebb a foga vacog és a térde remeg. A frontkatona másnap már maga is nevet rajta. A pszichológiai gyávaság múló kondicionális állapot.

A tűzkeresztség perceiben a mindennél döntőbb választás megtörténik: morálisan visszavonulok, vagy személyes Én-emet bevetem. Pszichológiailag esetleg mindenki fél. A választás azonban ettől a kondicionális állapottól független, mert itt nem pszichológiai, hanem egzisztenciális választásról van szó. Erkölcsileg csak az fél, aki a visszavonulás mellett döntött. A fronton ezt az embert úgy hívják, hogy: szívbajos. A következő percben pedig a választást már egész súlyával viselnie kell: morálisan vesztett, vagy nyert, – visszavonult, vagy önmagát bevetette. A pillanat hevében és látszatra a bevetést mindenkinek egyöntetűen végre kell hajtania. A szívbajosnak éppen úgy tüzelnie kellett s a parancsot éppen úgy teljesítenie kellett, mint a nem szívbajosnak. De a választás következménye azonnal jelentkezik: a morálisan gyáva önmagát elveszti, az aki magát bevetett, az önmagát megnyeri. Úgy hívják, hogy a gyáva elveszti a fejét, a nemgyáva pedig megtartja lélekjelenlétét. A lélekjelenlét fokáról azonnal felismerhető, hogy kicsoda milyen mértékben vetette be önmagát. A jó tiszt ezt egyetlen pillanat alatt felismeri. Már tudja, hogy kire számíthat, kire nem. S a legénység is tudja, hogy tisztje szívbajos, vagy sem.

5.

Az anyaországbeli* rettegésével szemben a frontkatona személyes Én-jének bevetése áll. A két állapot között levő különbség át nem hidalható és abszolút. A katona az Ur-Angst szennyes és mohó görcséből felszabadultan az életküzdélembe éppen azt veti be, amit az anyaországbeli meg akar tartani. A katona éppen annak a biztosításnak ügyefogyott voltát leplezi le, amelyben az anyaországbeli vakon és elborultan hisz. A katona éppen ott válik komollyá, ahol az anyaországbeli komolytalan. A katona rájön a spájzvilág szemlélet tökéletes értelmetlenségére és megtudja, hogy az emberi létet nem a táplálék tartja fenn, hanem: az elhatározás.

Az elhatározás tulajdonképpen végtelenül egyszerű, hallatlanul rövid, szinte hihetetlenül zajtalan és észrevétlen belső mozzanat. Az élmény maga inkább gyengéd, mint erőszakos. Éppen olyan gyengéd, mint amilyen brutális a rettegéstől való elszakadás. Az elhatározás az anyaországbelitől

való rettenetes elszakadás negatívumának csaknem virágszerűen enyhe és puha pozitív oldala. Nincs benne semmi kényszer; magától folyik; egyszerre csak kicsurran valahonnan, rejtélyes mélyből, mint egy csepp méz; de benne van az emberi morális szabadság egész tündöklő ereje. Az embert inkább ellágyítja, mint megfeszíti; inkább mosolygóvá teszi, mint megdühíti; sokkal inkább passzívá teszi, mint tevékenyé. De meg nem ingatható nyugalmat és feltétlen ellenálló képességet hoz. Ellenőrizhetetlen távolságból indokolatlan, váratlan és csodálatos megbékülés, bizalom szállja meg. A katona szemtől szemben áll a Gondviseléssel.

Az emberi létet nem a tény határozza meg, hanem az elhatározás. A tény külső körülmény, mint az időjárás, a koszt, a kényelem; az elhatározás belső. S az emberi sors nem a külső körülményeken, hanem a belső elhatározáson áll, vagy bukik, győz, vagy visszavonul. Aki elhatározta, hogy Én-jét beveti, az csak nyerhet. Győz, még akkor is, ha elesik. Nem verhetik le. Mert visszavonulásra nem kényszeríthetik. A győzelem minden körülmények között az övé: den mutigen lässt es Gott gewinnen, mondják a német katonák.

Elhatározás annyi, mint Én-emet minden hamis praktikából egyszer s mindenkorra kivonom. Az élet komolyságát nem tévesztem össze többet a tele spájzzal. Tevékenyen és elszántan elvállalom azt a részt, ami a kollektív feladatból reám esik. Szembefordulok éppen azzal a valósággal, amely elől rettegésemben mindig elrejtőztem. Az életbe behajítom azt az Én-emet, aki eddig minden erejével éppen e valóságos, meztelen elemi élet ellen tiltakozott és a biztosításokat kereste. Rájöttem arra, hogy nem óvatosan, elhúzódva élek telivér, szimfonikus, a kollektívumban szépen hangzó sorsot, mert akkor a rettegésben lényegtelen maradok, állandó gyávaságban és morális visszavonulásban. Teljes értékű ember akkor vagyok, ha a valóság egész szigorát felismerve, önmagamat minden negatívumból kitépve szabadon állok, önmagamért és közösségemért az egész felelősséget önként vállalom.

6.

Az elhatározás kivételes esetben nyilatkozik meg úgy, hogy az: a személyes Én teljes bevetése. Nagy többségben csak bizonyos százalékos arányról lehetne beszélni. A százalék a katona arcáról leolvasható. A parancsnok embereit tudattalanul aszerint veszi számba, hogy Én-jét kicsoda milyen százalékban vetette be. A legénység tisztjéhez aszerint ragaszkodik, hogy az az Én bevetését milyen százalékban teljesítette.

Arról beszélni, hogy azok, akik az elhatározást tökéletesen és maradéktalanul végrehajtották és személyes Én-jüket minden fenntartás nélkül, abszolút módon bevetették, százalékosan hányan vannak, lehetetlen. Az illető néha tizedes, néha számvivő, néha vezérkari százados, néha gépkocsivezető. De bárki legyen, telivér és rassz-ember. Műveltségnek, társadalmi osztálynak, fajnak, származásnak, katonai, vagy polgári rangnak semmiféle befolyása nincs. Lehet orvosászlós, vagy tűzmester, szekerész kocsis, vagy alezredes.

Az olyan eset pedig, hogy az elhatározás egész tudatossággal és a személyes Én bevetésének legmagasabb foka, a teljes bevetés, tudatos elhatározás nappali fényében történt legyen meg, éppen egészen ritka. Ezeknek az embereknek a száma a német hadseregben felismerhetően nagyobb. Néha egészen fiatal fiúknál is tapasztalható. De az emberi személy minőségével minden esetben a legszorosabb kapcsolatban áll. Értéktelen ember ezt a lépést vagy egyáltalán meg sem tudja tenni, vagy csak töredékesen és hibásan, lassú részletekben és ingadozva tudja megtenni. És minél több valaki értékben, egzisztenciális színvonalára minél magasabb, az elhatározás tudatossága annál nagyobb, az Én bevetése annál maradéktalanabb és teljesebb. A sors olyan vonala ez, amit egész világgal csak metafizikai értékben igen magas ember lépi át egész éberséggel. Egyetlenegy mozzanat döntő: kicsoda ez az ember Isten széke előtt.

7.

Mi az elhatározás értelme?

Az elhatározás értelme, hogy a katona önmagát veszi komolyan, mialatt az anyaországbeli a spájzt veszi komolyan és ezzel önmaga komolytalanná válik. Az elhatározás jelentősége, hogy az élet középpontjába a morális felelősségében felébredt ember önmagát állítja, tudva, hogy ez az ember az, aki elől a tények meghátrálnak. Ha a sors hatalmainak nem engedsz, mondják Keleten, a Hatalmak fognak engedni neked. Nincs többé lehetetlen! Feladatok vannak és a feladatok teljesítésének akadályai lehetnek. A feladatot az ember aszerint oldja meg, amilyen mértékben Én-jét a feladatért bevetette.

A spájz-szemlélet visszavonulással kezd s így nem tehet mást, mint folyton visszavonul és egyre többet ad fel még abból az Én-jéből is, amit megtartani remélt és igyekezett. Végül nem marad más, csak a spájz. A katona az elhatározáson kezd, teljesen függetlenül attól, hogy mit nyerhet, vagy veszthet, mert nála az egyetlen fontos az Én bevetése. Ennek morális visszavonhatatlansága és végzetessége a tulajdonképpeni bátorság.

A bátorság nem folyamatos magatartás, sem elszánt vakmerőség. Nem olyasmi, aminek az ember állandóan birtokában van, de nem is olyasmi, ami esztelen teljesítményekben él ki magát. A bátorság nem az a magatartás, ami sohasem hagy ki, hanem az, ami saját egzisztenciális létének alapjául az elhatározás visszavonhatatlanságát tekinti. Tudja, hogy, amíg itt áll, nem mondhat csődöt. A bátorság gyakran kihagy, mert az ember nem gép, amelyből automatikusan mindig ugyanaz az áru potyog. Aki azonban egyszer szabad elhatározásából Én-jét bevetette, azt e lépés nagyszerűsége annyira lenyűgözi, hogy már csak szélsőséges esetekben, vagy pillanatnyi indiszpozíció hatása alatt vonul vissza. Az igazi belső egzisztenciális győzelem mámorát többé nem ereszti el.

8.

A realitás nem kint van a körülményekben, a feltételekben és a tényekben; a világ valósága bent van az emberi elhatározásban, a feladat megoldásának készségében és az elszántságban.

Amikor a katona rájön arra, hogy az életet nem a tények döntenek el, hanem az emberi egzisztencia, magáról a spájz-szemléletet és annak utolsó foszlányait is ledobja és a valóságos világba lép. Ez a háború hasonlíthatatlanul legnagyobb élménye: a realitás-élmény. Az ember a valósággal szemtől szemben áll és a valóságban benne áll. Aki ezt csak egyetlenegyszer is, egészen rövid időre és halványan csak, de átélte, hogy a hamis anyagiasság világfelfogása hogyan recseg-ropog körülötte azzal a hazug és botor feltevésével, hogy a döntő realitás a koszt, az a legmélyebb valóságba látott. A háború ma nem anyagi, hanem morális és egzisztenciális kérdés, ahogy sohasem volt anyagi, hanem mindig morális és egzisztenciális. Nyersanyagháborúról csak a vigécek beszélnek. Ezt persze az anyaországbeli sohasem tudja meg, mert a frontkatonának nem hiszi el. Számára a háború is, a lét is a margarinkérdés, tekintet nélkül arra, hogy a margarin micsoda. Minden esetben valami külső tárgy, vagy dolog, vagy tény. Ez az, amit valóságnak hisz. A katona az anyagi világ irrealitásából kilép, újra reális lesz, és pedig a reálisan reális világban, a belső elhatározások világában. Ott, ahol nem az emberi szándékok múlnak a külső tényeken, hanem igenis a külső tényeket mindig és minden esetben az emberi szándékok és tettek határozzák és teremtik meg. Az életnek egyetlen reális feltétele van: az élőlény elhatározása, hogy életével azt teszi, amit akar.

9.

A háború legnagyobb élménye a realitás közvetlen tapasztalata. Az embert az elhatározás egzisztenciális lendülete az álvalóságok szövevényéből kitepi és figyelmét a valóságra kényszeríti, akár akarja, akár nem. Be kell látnia, hogy sorsának értelme, szépsége, győzelme, nagysága nem kint van a tényekben, hanem bent a magatartásban. Aki az emberi életnek ezt a valódiságát megízlelte, az maga is kénytelen reálissá lenni. Feleszmél arra, hogy ami van: csupa frázismentes, pátosmentes, szigorú, kemény valóság, minden színpadi és pittoreszk szenzáció nélkül, amikor az élet és a halál legnagyobb eseményei hangsúlytalanul és végtelen egyszerűséggel történnek meg. Csupa látszólag apró és jelentéktelen tett, ami a katonai szolgálat a fronton: idemenni és ezt tenni, parancsot átadni, a gépkocsit a városba vezetni, a faluban jelentést tenni, az erdő széléig hatolni és megtudni van-e ott

ellenség. Az ember katonai szolgálata tulajdonképpen egészen szűk és kicsiny körre vonatkozik. Senkitől sem követelnek semmit erején felül. A feladat mindig érthető, egyszerű, az ember erejéhez mért és világos. De főként minden esetben reális.

A katonát az anyaországbeli ezen a ponton érti félre a leginkább. Amikor a frontkatona hazajön, megkérdezik tőle, mit élt át. A katona hamarjában nem is tud válaszolni. Amit átélt, az csupa csaknem színtelen esemény. Még az is színtelennek tűnik, ahogy a bajtársa elesett. Az erdő felé mentek, egyszerre csak mellettük gránát robban. Szólni akar neki, hogy vigyázzon, de már ott fekszik és szájából csurog a vér. Semmi borzalom, semmi izgalom. Meghalt. Az anyaországbeli rémdrámát és mozit és tömeggyilkosságokat vár. Borzongani szeretne. Sejtelve sincs róla, hogy a háborúban nincsenek szenzációk. S ha van is izgalom és tömegmészárlás, az is egészen más. A spájzban vérfagyasztó drámákban képzeleg. A katona tudja, hogy ez a hiedelem a pathológia körébe tartozik. S nem is tud szólni egy szót sem. Napok múlva pedig megállapodik önmagával abban, hogy az anyaországbeli komolytalan ember és az őt igazán érintő eseményekről nem is beszél. A megfogalmazás csaknem minden esetben így hangzik: az igazat nem lehet megmondani.

10.

Miért nem lehet megmondani az igazat?

Mert tényleg és valóban nem lehet. Az igaz az, ami történik. Éjszakai szolgálatban van, esik az eső, bajtársával felgyűrt köpenygallérral az erdő szélén kilenctől tizenegyig és egytől háromig mintegy kétszázötven lépésnyi területen jár fel-alá, mialatt az ellenséges gépek a táborhelytől körülbelül nyolc kilométerre levő repülőtérré négy nagyméretű bombát dobnak. Mi van ezen elmondanivaló? A külsőség? Hogy az alezredes odajött hozzájuk, azt kérdezte, no mi újság fiúk és megkínálta őket egy korty pálinkával? A külsőség nem valóság. A valóság az, ami bent van. Ezt pedig nem lehet elmondani. Pedig egyedül ez az igaz. Hogy heteken át tehergépkocsikat toltak a sárban, ruhát mostak szappan nélkül az esővízben, egy partizánbandát vertek vissza, légitámadásokat éltek át, az mind nem érdekes és a valóságot nem is érinti. ez csak a szöveg. A háborúban ez csak a mozi és a haditudósítás. A dallam nem ez. A realitás: felrázva lenni, fejbeütve lenni, kiszolgáltatva lenni, ébernek lenni, ugrásra készen lenni, – állhatatosan, feltétlenül, nyugodtan, lélekjelenléttel, engedelmesen, józanul, szívósan, – felébresztve lenni abból a kábító félálomból, ami az otthon volt. A realitás az, hogy itt kell lenni és itt kell élni és szolgálatba kell lenni és járőrbe kell menni és elhatározva kell cselekedni. Éjszaka lövéseket hall, reggel kimegy az útra s az alá van aknázva, belép egy házba s kiütéses tífuszossal találkozik. Ezek külső körülmények. A valóság az, hogy itt van, kitart, eszik, parancsot kap, végrehajtja, cigarettázik, nem kap csomagot, pedig vár, megiszik egy pohár pálinkát s az egészséget egy óra múlva elfelejti, mert jelentéktelen s mindez valahonnan magától lép elő, de felismeri benne a valóság arculatát. A katona megérti a realitás abszolút konkrét voltát. Megérti, hogy tervek, elméletek, eszmék, tételek, – az egész absztrakt világ rémkép, szándékolt, erőszakos és hazug. A valóság itt van azokban az élményekben, amelyek olyan minden elképzelést felülmúlóan egyszerűek, hogy az már szinte nevetséges. Az absztrakt emberből konkrét ember válik. Az emberi egzisztencia nem eszmékben valósul meg, hanem konkrét feladatok végrehajtásában. Nincsenek többé véleményei és nézetei; feladatai vannak. Nincs többé világszemlélete; elhatározása van. A világ körülötte nem a szemlélet tárgya, hanem a cselekvés tere. Ő maga pedig nem a tények függvénye, hanem az elhatározás személye.

11.

A háború hozzávetőleges számítás szerint eddig közel százmillió fegyveres embert mozgatott meg. De nem valószínű, hogy ebben a tömegben akadt száz, aki a háború élményét az egzisztenciális realitás megértéséig tudta mélyíteni. Bizonyos azonban: ha a háború realitásának élményéből csak egészen kevesen tudták is kiolvasni azt, hogy mi az emberi sors realitása, – minden frontkatona megértett ebből a realitásból egy cseppet. A háború realitása határtalanul nagy, az ember hozzá képest végtelenül kicsiny. Ha lenne tábornok, aki a háborút teljes mivoltában megérti, az a többi

fölött olyan előnyben lenne, hogy nem lehetne legyőzni. Ilyesmi azonban elképzelhetetlen. Laotse bölcsességét és Alexandros aktivitását kellene egyesítenie.

Az élet valóságának felismerését a katona arcáról éppen úgy le lehet olvasni, mint az Én bevetését és az elhatározást. Éspedig fel lehet ismerni arról, hogy miképpen mozog. Az anyaországbeli rettegő surranásával szemben a katonát a morális elegancia jellemzi. Ez a spájz-görcs nyílt ellentéte. Azon, hogy mi történik körülötte, fölényesen átsiklik, mert számára csak az fontos, hogy mi történik benne. Ami pedig benne történik, azt ő irányítja azzal az erejével, amit az elhatározás pillanatában kapott. Szuverén biztossággal veti be magát éppen oda, ahová kell; ahová az adott pillanat – mindig a konkrét helyzet és nem az absztrakt eszme – követeli.

Ezen a ponton lényeges megjegyzést kell tenni. Az életben való biztosság külső látszata a valódi biztossággal fordított arányban áll. Az a katona, aki hetyke és hangos és feltűnően viselkedik, erről a biztosságról ugyan tud, de vele visszaél. Ez az ember nem vált komollyá, mert a legnagyobb valószínűség szerint nem is volt komoly helyzetben. Minél nagyobb veszélyben volt, az elhatározás minél mélyebbről fakadt benne, Én-jét minél radikálisabban vetette be, feladatát minél felelősebben hajtotta végre, annál passzívabb, fölényesebb és nyugodtabb. Aki valaha is igazán komoly halálveszélyben volt és azt nyereséggel élte át, morálisan nem vonult vissza, az nem hetyke többet. Viszont azt nem lehet többé legyőzni. Az erkölcsi elegancia ismét csak a teljes értékű emberen látható.

12.

A rettegő anyaországbeli a háborúban rémdrámát lát; a frontkatona a háború nagyságában felismeri a világ nagyságának és realitásának kétségtelen jeleit. Az anyaországbeli rettegésében mindig absztrakt marad, mert azt hiszi, hogy a világot elvek, tények, rendeletek, eszmék és matematikailag meghatározható külsőségek kormányozzák. Ezért van az, hogy az anyaországbeli azt hiszi: az összes kérdéseket szép nyugodtan a zöld asztalnál is el lehet intézni. A katona tudja, hogy bizonyos vonalon túl az elintézés nem elvi szónoklatokon, hanem az egymás ellen bevetett személyes egzisztenciák súlyán múlik. A háborút pedig nem anyagi és ténybeli kérdések döntenek el, hanem a bevetett Én-ek súlya, az elhatározások intenzitása és elementáris ereje. A háború nem absztrakt probléma, hanem konkrét életfeladat; szavakkal nem döntheti el, csak a feladat konkrét megoldásával.

S itt jó alkalom kínálkozik arra, hogy a háborút meg lehessen határozni úgy, ahogy azt a katona átéli. A háború a betegessé lett tömeges extraverzió katasztrófája. Mert az ember normális anyaországbeli állapotában a tényeket, vagyis a külsőségeket fogadja el valóságnak. Mihelyt valami baj van, azt hiszi, hogy ennek feltétlenül külső okának kell lenni. Külső oka van a szegénységnek, a betegségnek, az igazságtalanságnak és rendetlenségnek. Amikor a bajok kollektív bajokká dagadnak, megkeresik a külső okot, ami állítólag a bajt okozza. A külső ok pedig, amint mondják: az ellenséges nép. Az extraverzált ember fel se tudja tételni, hogy valamely baj oka belül is lehet. S az extraverzált kollektívum saját szegénységéből, elnyomottságából, életének igazságtalanságaiból fakadó összes bajokat mindig az ellenséges népre fogja hárítani. Mikor aztán ez az extraverzió pathológiává lesz, vagyis amikor a kollektívum a maga felé fordított önbírálat pillantásait teljesen elhajította és a kritikát önmaga fölé elvesztette, abban a hiszemben kezd élni, hogy az államban lévő minden baj oka az ellenség s ebben a percben a helyzet katasztrófálissá lett, a háború pedig máris kitört. A háborút csak az érti, aki látja, hogy az egyik nép a másikban saját bajainak okát támadja.

Csak egyetlen mozzanatra van szükség: a pillantást befelé kell fordítani, a becsületes önkritikának szót kell biztosítani, felelősen, a feladatokat felismerni, konkrétan látni, a realitással szembeszállni és a személyes Én-t bevetni. Abban a pillanatban kitűnne, hogy a bajok nagy részének forrása belül van; más részük áthidalhatatlan, mert az emberi étellel együtt járnak; végül csak elenyészően csekély baj oka az idegen nép, – s ezt a zöld asztal mellett tényleg el lehet intézni.

13.

A háború az extravertált emberiség tömegkatasztrófája. A frontkatona pedig, aki ennek a háborúnak tevékeny és felelős részese, ha a helyzetet nem is érti meg teljesen, a reáeső befelé fordulást végrehajtja önmagán s lassan elkezdí sejteni ő és körülötte mindenki milyen végzetes tévedés áldozata lett. A katonában a leghamarább ébred fel a békevágy és pedig, nem azért, mert élete veszélyben van, önmagát e veszélyből ki akarja vonni és haza akar térni, hanem azért, mert érzi hogy valami az egész háborúval nincs rendben és a dolgokat másképpen kellene kezdeni. Nem a külső tényeken, hanem a belső elhatározáson. A háború, gondolja, nem is egyéb, mint az emberben az eljátszott drága béke vágyát megnövelni. S ez a háború talán nem is egyéb, mint olyan katasztrófa, amelyből részét kivétel nélkül mindenkinek ki kell vennie, hogy ne legyen senki, akit a halálos borzalmak ne fenyegetnének megsemmisüléssel s ezért a békevágy minden emberben elemien kitörjön.

Ebből a szempontból, akármilyen paradoxon, nyugodtan mondható, hogy a frontkatona az, aki a békét szolgálja, az anyaországbeli pedig az, aki a háborút. Mert belülről, közvetlenül, őszintén és valóságosan csak a katona az, aki ezen a helyzeten gyökeresen és véglegesen változtatni akar és a cél érdekében Én-jét bevetette.

14.

A frontkatona a felszabadító és igazságos megoldást nem a győzelemben látja, hanem a békében. Győzelem, hogy valamely nép a másikat letiporja. Mire a legyőzött erőt gyűjt és újra támad. Ez történt 1918-ban és nagyon valószínűnek látszik, hogy ezt a háborút 1919-ben Versailles-ben írták alá.

Bármelyik nép győz, csak újabb háború következhetik. A béke szelleme a kiegyenlítődés, sőt ennél sokkal több: az, hogy az emberek egymást komolyan veszik. A győzelem jelentősége katonai és politikai. A béke jelentősége morális és szellemi. A győzelem gyökere az anyagi világban van. A béke gyökere a vallásban van. S ezzel a frontkatona legmélyebb lényé bontakozik ki. Közmondás, hogy a háborúban mindenki megtanul imádkozni. A tapasztalat azt mutatja, hogy ez alól nincs kivétel. A katona közvetlen érintkezésbe jut az emberfölöttivel. Mialatt az anyaországbeli kitart az anyag mellett, a katona elkezdí sejteni a metafizikai világ valóságát. S ezért kívánja nem a győzelmet, amely csak rövid időre szól, ha nagyszerű is, hanem a békét, amelyben a rezesbanda sokkal kevesebb, de örök.

15.

Ennek a háborúnak történeti jelentősége minden valószínűség szerint: utolsó kísérlet a válságba jutott emberiség fölébresztésére. A válság, nem, mint a zszurnalizmus hiszi, a New York-i tőzsdekracchal, 1929-ben kezdődött. Eredete a francia forradalom előtti időre, az újkor elejére, sőt még előbbre nyúlik vissza. Azóta egyre fokozódó arányban a tudomány, a gazdaság, a morál, a társadalom minden területére kiterjedt és már-már a föld egész népének létét fenyegette. A háború ennek a válságnak a következménye. Lehet, hogy az utolsó következménye.

Amennyire a helyzet ma áttekinthető, a válság megoldásának legfőbb akadálya az volt, hogy az emberiség egy része a válság tényét nem akarta tudomásul venni. Úgy élt, mintha semmi sem történt volna. Ennek az emberfajtának archetípusa Goethe volt, a felében visszapogányosodott életélvező, aki életéből következetesen minden olyan mozzanatot kizárt, amely őt megzavarni alkalmas lehetett volna. Egész élete nem volt egyéb, mint az elhatározások elől kitérni. A válság már régen tartott, el is mérgesedett, de őt olvasva mindenkinek az a benyomása támad, hogy baj egyáltalán nincs. Goethe óvakodott felismerni Hölderlint, köréből kitiltotta Beethovent, akik e válság-szellemet jelentették, álolymposi, mesterségesen fenntartott derűjéhez semmi elementárisan igazat nem engedett.

Ez a példa magas kulturális színvonalon álló, de emberileg és morálisan igen alacsonyrendű típus ősképe lett. Hatása mérhetetlen volt s még ma is tart. Goethe egyenes, bár satnya utódai azok az anyaországbeliek, akik számára az Olymposból már csak az éléskamra maradt. De, amíg ennek az emberfajtának talpalatnyi helye van, ahol lábát megvetheti, addig a válságot le fogja hazudni. Most

az idő, úgy látszik, elkövetkezett, hogy a válság az éléskamrába is betörjön. Az első, 1914-es, úgynevezett békebeli világháborúban, igen sokan voltak, akiket a háború nem érintett, sőt, akik a háborúban nyertek. A helyzet ma még csaknem teljesen ugyanaz. Igen nagy számban vannak, akik számára ez a háború csak izgalmas folytatásos rémregény és jó üzlet. Ennél azonban fontosabb, hogy még igen sokan vannak, akik az élet eszményi megoldását az Olymposban látják még akkor is, ha ez az Olympos már csak a spájz, – legfeljebb a bankban levő tőke, vagy a bérház. Sajátságosképpen ezeknek az embereknek többsége nem a polgárok, hanem részben az arisztokraták, részben a munkások és parasztok között van.

A háború elemi katasztrófája, illetve a világválság, csak akkor enyhülhet és oldódhat meg, ha ezeknek az embereknek nagy része felébred. Hogy ennek módja és lehetősége mi, azt az idő mondja meg. Huszonöt évvel ezelőtt más volt, tíz évvel ezelőtt is más volt. Az ébredés nem absztrakt probléma, hanem konkrét egzisztenciális feladat. Az ébredés ma a háborún keresztül lehetséges. Talán nem pontosan az, amit a fenti vázlat megjelölt, de biztos, hogy attól nem jár nagyon messze.